

Вадим Підгородинський,
доктор юридичних наук, професор,
проректор Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8133-6486

Андрій Бабенко,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9498-2484

Ганна Резніченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6386-4154

DOI https://doi.org/10.32782/2306-9082/2026-63-10

УДК 343.543:341.31(477)

Зґвалтування та сексуальне насильство: проблеми кваліфікації під час дії воєнного стану

В умовах воєнного стану проблема кваліфікації зґвалтування та сексуального насильства набуває особливої актуальності, що зумовлено зростанням кількості випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, а також складністю належної правової оцінки таких діянь. Особливу небезпеку становлять кримінальні правопорушення, вчинені представниками збройних формувань країни-агресора щодо цивільного населення на тимчасово окупованих територіях, оскільки вони посягають не лише на статеву свободу та статеву недоторканість особи, а й порушують

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

основоположні принципи міжнародного гуманітарного права.

Однією з ключових проблем є розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 та 153 Кримінального кодексу України, із злочином, передбаченим ст. 438 КК України «Воєнні злочини». На практиці виникають труднощі щодо визначення, чи слід кваліфікувати сексуальне насильство виключно як злочин проти статевої свободи та недоторканості особи, чи як воєнний злочин у випадках, коли відповідні дії безпосередньо пов'язані зі збройним конфліктом. У таких ситуаціях важливого значення набуває встановлення причинного та функціонального зв'язку між вчиненим діянням і умовами воєнного конфлікту.

Проблемним аспектом також залишається доказування відсутності добровільної згоди потерпілої особи в умовах окупації, перебування під вартою, психологічного тиску чи застосування погроз зброєю. В умовах війни сексуальне насильство нерідко має системний та примусовий характер, а тому класичні підходи до встановлення ознак зґвалтування та сексуального насильства потребують переосмислення з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини та практики міжнародних кримінальних трибуналів.

Крім того, суттєвою проблемою є недостатня узгодженість національного кримінального законодавства з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо визначення сексуального насильства як воєнного злочину та злочину проти людяності. Зокрема, міжнародне право розглядає сексуальне насильство не лише як окремий насильницький акт, а і як засіб терору, приниження, дискримінації та впливу на цивільне населення. Це обумовлює необхідність удосконалення механізмів кримінально-правової кваліфікації таких діянь у національному законодавстві України.

Таким чином, проблеми кваліфікації зґвалтування та сексуального насильства під час воєнного стану потребують комплексного наукового дослідження, спрямованого на вироблення єдиних підходів до кримінально-правової оцінки відповідних діянь, гармонізацію положень національного законодавства з міжнародними стандартами та забезпечення ефективного механізму притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Проблеми кваліфікації зґвалтування та сексуального насильства досліджували у своїх працях Митрофанова Ю. С., Даниленко Д. О., Мартиненко О. А., Репецький С. П., Степанчук К. С. та інші. Проте проблема розмежування кримінальної відповідальності за зґвалтування та сексуальне насильство вчинені під час дії воєнного стану від кримінальної відповідальності за статтею 438 КК України «Воєнні злочини» все ще потребує свого уточнення.

Метою статті є дослідження особливостей розмежування кримінальної відповідальності за зґвалтування та сексуальне насильство вчинені в умовах воєнного стану від кримінальної відповідальності за статтею 438 КК України «Воєнні злочини».

Зґвалтування та сексуальне насильство – це злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які являють собою вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) або вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) [1]. Відмінність полягає у наявності

проникнення у тіло потерпілої особи чи відсутності ознаки проникнення у тіло потерпілої особи. Стаття 438 Кримінального кодексу України «Воєнні злочини» передбачає відповідальність за: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій». Отже, маємо розуміти, що під іншим порушенням порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іде мова про всі інші форми насильства, що можуть застосовуватися до цивільного населення, в тому числі і посягання на статеву свободу та статеву недоторканість потерпілих, які можуть проявлятися у вчиненні зґвалтувань та сексуального насильства.

Відповідно до положень статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, такі діяння, як зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація, а також інші форми сексуального насильства визнаються тяжкими порушеннями норм міжнародного гуманітарного права у разі їх вчинення в умовах збройного конфлікту. Указані дії кваліфікуються як воєнні злочини незалежно від того, чи мають місце вони під час міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту [2]

У Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, зазначено, що усі форми сексуального насильства заборонені як нелюдське поводження, що суперечить принципам гуманності та людської гідності. До форм сексуального насильства належать:

1. Зґвалтування.
2. Погрози зґвалтуванням.
3. Каліцтво статевих органів.
4. Сексуальне рабство, зокрема шлюбне рабство.
5. Примус дивитися на сексуальну наругу. Наприклад, коли в присутності дітей ґвалтують батьків або навпаки. У такому разі, потерпілою є не лише особа, яка зазнала фізичного насильства, а й свідки.
6. Примусова проституція. Наприклад, коли у складних умовах людина не може задовольнити базові потреби в їжі, воді тощо або змушена займатися проституцією під загрозою смерті.
7. Примусова вагітність.
8. Примусова стерилізація.
9. Примусове оголення. Під час фільтраційних заходів окупанти змушують людей оголюватися не лише для обшуків або пошуку татуювань, а й для приниження честі та гідності.
10. Навмисне зараження венеричними захворюваннями тощо [3].

Отже міжнародні конвенції розуміють поняття «сексуальне насильство» більш широко, ніж воно передбачено у чинному кримінальному законодавстві у статті 152, 153 Кримінального кодексу України.

Згідно положень статті 7(1)(g) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, для кваліфікації зґвалтування, сексуального рабства та інших форм сексуального насильства як воєнних злочинів і злочинів проти людяності, необхідним є встановлення як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

У контексті кваліфікації воєнних злочинів відповідно до положень

Римського статуту Міжнародного кримінального суду за статтею 8(2)(e)(vi) об'єктивна сторона полягає у вчиненні діянь у межах масштабного або систематичного посягання на цивільне населення. Водночас суб'єктивна сторона характеризується наявністю умислу у винної особи, усвідомленням факту існування збройного конфлікту та розумінням того, що вчинювані нею дії є складовою такого нападу на мирне населення [4].

Україна ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду 21 серпня 2024 року, і на початку 2025 року офіційно стала 125-ю повноправною державою-учасницею цієї інституції.

Враховуючи вимоги Римського статуту Міжнародного кримінального суду, при кваліфікації згвалтування та сексуального насильства, вчинених в умовах воєнного стану, потрібно врахувати, що такі діяння вчиняються комбатантами країни-агресора під час нападу на мирне населення в умовах збройного агресивного вторгнення на територію іншої країни. Отже ключовою ознакою при кваліфікації є суб'єкт, а також час вчинення цих діянь, який повинен співпадати із часом дії воєнного стану на території країни. За сукупності цих ознак із іншими ознаками складу цих злочинів, ці діяння можна кваліфікувати за статтею 438 КК України «Воєнні злочини».

Маємо зазначити, що диспозиція статті 438 КК України є бланкетною. Слушною з цього приводу є думка, висловлена Гловюк І. В., яка в своєму ґрунтовному дослідженні «Вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни» додає, що бланкетність статті 438 є міжнародно-правовою [5, с. 4].

Дійсно, у статті 438 КК України законодавець перелічує лише приблизний перелік діянь, які є воєнними злочинами, закріплюючи вказівку на інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, отже залишаючи перелік діянь, які зазначені у цій статті відкритим.

Погоджуємося із думкою Коломієць Н. В., Лугиної Є. Ю., стосовно того, що це: «...своєю чергою вимагає від правоохоронних органів високого рівня підготовки та знань міжнародного права, звернення за тлумаченням необхідних норм, адже важко самостійно встановити ті діяння, які можуть бути кваліфіковані як порушення законів та звичаїв війни» [6, с. 469].

У зв'язку із цим, пропонуємо ч. 1 статті 438 КК України «Воєнні злочини» викласти в такій редакції: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, *застосування сексуального насильства до цивільного населення*, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій».

Отже, кваліфікація зґвалтування та сексуального насильства, вчинених в умовах воєнного стану, має складний теоретики-прикладний характер. Підставою для розмежування кримінальної відповідальності за ці діяння та відповідальності за статтею 438 КК України «Воєнні злочини» є серед іншого суб'єкт вчинення, яким повинен бути комбатант країни-агресора та час вчинення діяння, який повинен співпадати із часом дії воєнного стану.

Окрім цього, з метою уніфікації тлумачення диспозиції ч. 1 статті 438 КК України «Воєнні злочини» пропонуємо доповнити зміст частини вказівкою на наявність відповідальності за «*застосування сексуального насильства до цивільного населення*», що полегшить діяльність правоохоронних органів держави під час кваліфікації цієї категорії злочинів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 22.05.2026)

2. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний документ від 17.07.1998 р. № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 24.05.2026 р.)

3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12.08.1949. № 995_154. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#top (Дата звернення: 24.05.2026).

4. Рішення Міжнародного кримінального суду у справі "Прокурор проти Жермена Катанги" (The Prosecutor v. Germain Katanga no. – ICC-01/04-01/07). URL: https://jurfem.com.ua/prokuror-proty-zhermenakatanhy-ohlyad-rishen-mks/ (Дата звернення: 24.05.2026).

5. Головюк І.В. Вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року). 2023. 70 с. URL: https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/doslidzennia-virokiza-st-438-kk-ukrayini-porusennia-zakonivta-zvicayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku?fbclid=IwAR0PB42JN9Z6doYePjKbBMaYSrHYOtGWHjFMU6nh8IccU9T1LLLk8_BuWQg (дата звернення: 12.05.2026).

6. Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Проблемні аспекти кваліфікації воєнних злочинів в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. №6. С. 466-470. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.80

Підгородинський В. М., Бабенко А. М., Резніченко Г. С. Зґвалтування та сексуальне насильство: проблеми кваліфікації під час дії воєнного стану

У науковій статті досліджено проблеми кваліфікації зґвалтування та сексуального насильства, вчинених в умовах воєнного стану, та розмежування кримінальної відповідальності за ці діяння від відповідальності за статтею 438 КК України «Воєнні злочини».

Досліджуються положення міжнародних нормативно-правових актів, які закріплюють поняття «сексуального насильства». Встановлюється, що міжнародні нормативно-правові акти закріплюють більший обсяг дій, які відносяться до сексуального насильства, ніж визначено у кримінальному законодавстві України.

На практиці виникають труднощі під час здійснення кримінально-правової кваліфікації сексуального насильства: чи слід розглядати його виключно як посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи, чи, за наявності зв'язку зі збройним конфліктом, кваліфікувати як воєнний злочин. У таких випадках вирішального значення набуває встановлення причинного та функціонального зв'язку між вчиненим діянням і обставинами збройного конфлікту, що дає змогу визначити його правову природу та правильно застосувати норми кримінального законодавства.

Доводиться, що стаття 438 КК України не встановлює вичерпного переліку воєнних злочинів. Законодавець визначає лише окремі найбільш поширені форми порушення законів та звичаїв війни, водночас поширюючи дію цієї норми на інші діяння, передбачені відповідними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У зв'язку з цим перелік суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки зазначеного складу злочину, є відкритим.

Відмежування зґвалтування та сексуального насильства, вчинених під час дії воєнного стану, від воєнних злочинів, передбачених статтею 438 КК України, ґрунтується,

зокрема, на встановленні спеціального суб'єкта посягання — комбатанта держави-агресора, а також на підтвердженні того, що відповідні дії були вчинені в період дії воєнного стану та перебували у зв'язку зі збройним конфліктом.

Пропонуються зміни до редакції статті 438 КК України «Воєнні злочини», які приведуть до однаковості тлумачення диспозиції цієї статті та приведення її у відповідність із розумінням воєнних злочинів у контексті міжнародних нормативно-правових актів.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, кваліфікація, зґвалтування, сексуальне насильство, воєнні злочини, воєнний стан.

Pidhorodynskyi V., Babenko A., Reznichenko H. Rape and sexual violence: qualification issues during martial law

The scientific article examines the problems of qualifying rape and sexual violence committed under martial law and distinguishing criminal liability for these acts from liability under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine «War Crimes».

The provisions of international legal acts that establish the concept of "sexual violence" are studied. It is established that international legal acts establish a greater range of actions related to sexual violence than are defined in the criminal legislation of Ukraine.

In practice, difficulties arise when criminalizing sexual violence: should it be considered exclusively as an infringement on sexual freedom and sexual integrity of a person, or, if there is a connection with an armed conflict, should it be classified as a war crime? In such cases, establishing a causal and functional connection between the committed act and the circumstances of the armed conflict becomes crucial, which makes it possible to determine its legal nature and correctly apply the norms of criminal law.

It is proved that Article 438 of the Criminal Code of Ukraine does not establish an exhaustive list of war crimes. The legislator defines only some of the most common forms of violation of the laws and customs of war, while extending the effect of this norm to other acts stipulated by relevant international treaties, the consent to which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine. In this regard, the list of socially dangerous acts that fall under the characteristics of the specified crime is open.

The distinction between rape and sexual violence committed during martial law from war crimes under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine is based, in particular, on the establishment of a special subject of the offense – a combatant of the aggressor state, as well as on confirmation that the relevant actions were committed during the period of martial law and were in connection with the armed conflict.

Amendments are proposed to the wording of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine "War Crimes", which will lead to a uniform interpretation of the provisions of this article and bring it into line with the understanding of war crimes in the context of international regulatory legal acts.

Key words: criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity, qualification, rape, sexual violence, war crimes, martial law.

Дата першого надходження статті до видання: 05.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.10.2026